

Populárně o popularizaci

Jan Krekule

Vědoucí lidstvo?

Současná doba přináší paradox přeplněných informačních „dálnic“ a zároveň nejistoty, kam vlastně vedou. Poskytnuté informace dovedeme účelově používat pro určitý profesionálně vymezený a trvale se zužující osobní jízdni pruh a jsme bezradní, ocitáme-li se na křižovatkách, jež stále častěji postrádají jednoznačnou signalizaci: červená, zelená — ano, ne. Přemíra informací, bez výběru a hierarchizace v rámci pomyslných sítí vzdělanosti, na nichž jsme se dosud nedohodli, připomíná lesní hrabanku napytlovanou do internetových thesaurů. Využíváme ji klipovým způsobem vjemů rychle vyprchávacích, aniž zavdají příčiny ke znepokojivému uvažování, na jehož konci se rodí názory. Doba nám připravila zálud-

né otázky, jejichž zodpovězení nepřináší jen body v televizních soutěžích, ale rozhoduje i o tom, jak v 21. stol. budeme žít. Bez vlastního názoru se stáváme snadno manipulovatelným stádem v ovčíně politiků domácích i světových a odmítáme možnost odpovědného spolurozhodování tam, kde se taková volba výjimečně nabízí, či kde si ji pokoušíme vynutit. Postrádáme názor na to, zda stavět nové Temelíny, či kopat uhlí a spouštět vítr, nebo všechno najednou, případně zcela jinak. Nevíme, má-li být Šumava chráněna před kůrovcem či před přírodovědci, a mate nás rozhodování mezi dálnicemi a krajinou. V pohledech globálních býváme bezradní, čím a jak přemostit prohlubující se příkop mezi rostoucí většinou, která se s přeludným obrazem euroatlantického životního stylu propadá do stále

hlubší beznaděje nedostatku vody, energie, zdravotní péče a překvapivě i potravin. Přestáváme pochybovat o globálním oteplování, ale tápeme, kolik v tom účtu připsat na vrub nám samotným a kolik na vrub všemocným silám kosmologickým a geologickým. Není útechou, že tyto otázky představují složitá bludiště. O to nezbytnější je utvářet vlastní názory. Většina problémů, které na nás číhají za rohem 21. stol., vychází ze živé i neživé přírody. Naštěstí (snad) tam v rozvoji vědeckého poznání nachází i svá řešení. Sdělnost vědeckých poznatků pro duchovní i materiální orientaci lidské společnosti našeho století může patřit ke klíčovému momentům jeho další existence. Popularizace vědy tak nabývá na společenském významu. Zůstaneme u přírodních věd a budeme se jimi po nadsazeném úvodu zabývat ve skromném domácím prostředí. Svě úvahy zaměříme především na literaturu.

Máme rádi vědu?

Racionálním vstupem by měl být objektivní údaj, jak naše společnost hodnotí význam vědy a jak se ztotožňuje s potřebou její veřejné podpory.

Lze předpokládat, že jednoznačně kladné odpovědi na takové otázky budou v souladu i s občanským zájmem o vědecké výsledky. Orientaci nám poskytne např. tematická anketa Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR z konce r. 2001 s dostatečně širokým souborem respondentů (1 087). Jen 7 % dotázaných považuje veřejné financování vědy a výzkumu za neúčelné či neefektivní. Že je věda zbytečná si nemyslel vůbec nikdo. Naopak 37 % respondentů by chtělo, aby byla věda financována třeba i na úkor jiných oblastí, zbytek, tedy většina, pak bez té úkornosti. Věda je tedy pevně zakotvena v představách české společnosti jako významná či nezbytná součást národní existence. Nepřekvapí ani relativně vysoký zájem o konzumaci jejích popularizací přiblížených, a tedy „stravitelných plodů“. 34 % respondentů se o vědu zajímá na průměrné úrovni, 36 % málo a zbylých 30 % pak vůbec ne. Na okraj dodejme, že politici byli drsnou ekonomickou realitou dohnáni k ještě větší jasnozřivosti, která se promítla v EU do trochu exoticky znějících „barcelonských cílů a lisabonských strategií“. Ty předpokládají pro členy EU v r. 2010 závaznou podporu vědy a výzkumu ve výši 3 % HDP, z toho 1 % jako státní příspěvek. Existuje tedy zřejmě široký společenský i politický souhlas s tím, že věda představuje klíč k řešení scénářů, které nám 21. stol. přichystalo. V českém kontextu ten klíč samozřejmě otevírá i dveře, kterými bychom měli v blízkém budoucnu vejít do evropské rodiny jako její (ekonomicky) rovnocenný člen. Předpokládá se další upevnění vědy v hodnotovém systému veřejnosti spojené s vůlí investovat do rychle se rozvíjejících klíčových oblastí. Popularizace vědy je jedním z nástrojů, naráží však na řadu problémů.

Co a jak popularizovat

Aktuální témata přírodních věd — molekulární biologie, genomika či proteomika

Vábající křídla naší civilizace. Poletíme či budeme padat?. A. Calder. *Mobiles and Stabiles* — *Troi ailes* (1968)

Osvědčená křídla naší přírody. Rádi ji poznáváme, leč zaostává vědomí společného osudu.
Kreslíla M. Chumchalová

jako základna biotechnologií počátku 21. stol. jsou přitažlivá především pro mladší generace laické veřejnosti a prakticky nestravitelná pro starší konzumenty. Změna postojů je funkcí času. Pravda, jako oslí můstek poslouží návada jejich využití v lékařství. Z výše citované ankety též vyplynulo, že medicína představuje nejpřitažlivější oblast popularizace, protože se oprávněně strachujeme o zdraví své i svých bližních. Jsou i další zádrhele. Mnohá současná témata, jako např. využití geneticky modifikovaných organismů (GMO), představují i politikum a jsou servírována často konfrontačním způsobem. Někdy jako boj věrozvěstů pokroku s tmářskou veřejností. Není pochyb, že GMO bude lidstvo využívat ve stále větší míře. Problematika je však otevřená a obsahuje rizika: jako např. příliš krátký časový úsek osvojení a nedostatečná rozmanitost situací pro zelenou na všech kolejkách. Podstatná je schopnost neuzavírat se do tvrzení nepřipouštějících námítky, vést kultivovaný dialog s veřejností, neobcházet bílá místa a vciťovat se do přístupů všech zúčastněných. Abych jen planě nemluvil, dobrý příklad, jak se to dá dělat, je 11. číslo Vesmíru z r. 2004. Věnovalo GMO několik článků, které vnímány vcelku, tvoří vyvážený pohled. Významný je pak čtenářský podíl ve vytváření konečného úsudku a postoje.

Místo otázky, co máme či musíme popularizovat, se můžeme zaměřit i na pohled z druhé strany. Co se líbí, co přitahuje čtenáře a posluchače? Jistě sám námět může být svou vnitřní stavbou přitažlivý i v podobě hrubého vypravěčského polotovaru. Převedená do literární podoby má taková materie již charakter popularizačního polodrahokamu. Literárně zvládnuté převyprávění popularizovaného motivu je ovšem již záležitostí nadání, talentu a jeho dlouhodobého pěstování, což nebylo mnohým dáno. Přidá-li se k tomu i širší kulturně-historické zázemí, jež vytvoří rámec, v němž se svrchovaným způsobem třídí naučná faktografie, staneme na nejvyšším bodu popularizace. Vědec-literát-historik... Setkáváme se s nimi i u nás. Příklady? Vzpomeňte, jak rychle mizí z knihkupeckých pultů Moje vzpomínková dobrá jitra botanika Václava Větvíčky a jak před rokem stejný osud potkal Krajiny vnitřní a vnější geologa Václava Cílka. Lhostejno, zda svou formou překračují již úzce vymezený žánr popularizace. V každém případě jde o cenné mnohavrstevnaté, přitažlivé a líbezné vyprávění o podobách naší přírody a krajiny, o jejich duši.

Nebo jinak. Jaké tituly popularizační literatury jsou nejprodávanejší? Jako soubor vyberme dvě desítky titulů vydaných v nakladatelství Academia a od r. 2000 nejprodávanejších v jeho knihkupeckých. Doba dosti dlouhá a nakladatelství i příslušné specializované, aby ten soubor měl vypovídací hodnotu. Ze seznamu vynecháme Klíč ke květeně České republiky, Fyziologii rostlin (Procházka a spol.) a Obecnou ornitologii (Z. Veselovský), které svou odborností a určením přesahují vymezený rámec (u Klíče si nejsem docela jist, kolik jen amatérských botaniků a milovníků přírody ho netrpělivě celá desetiletí očekávalo). Vede Atlas ptáků České a Slovenské republiky

(J. Dungal a K. Hudec), následován Našimi květinami (M. Deyl a K. Hísek, reedice) a Velkou encyklopedií vesmíru (J. Kleczek). Na dalších místech pak Atlas savců České a Slovenské republiky (J. Dungal a J. Geisler), Příroda v České a Slovenské republice (J. Čihář a spol., přepracovaná a rozšířená reedice), Člověk a zvíře (Z. Veselovský), Osm smrtelných hříchů (K. Lorenz), Málo známá Kamčatka (J. Svobodová a kol.), Ztracená moře uprostřed Evropy (V. Turek a spol.), Takzvané zlo (K. Lorenz), Vyprávění o rostlinách (J. Pazourek).

Názvy i pořadí svědčí o výrazném zájmu o živou přírodu v naší veřejnosti. Nejen milovníci přírody, ale i chalupáři chtějí vědět, s čím se setkávají. Široký a jistě tradiční zájem o kosmologii (do první dvacítky se dostalo i další dílo J. Kleczky: Vesmír a člověk). V rámci sociologických a etologických přístupů chceme poznat svou lidskou identitu, místo v přírodě (K. Lorenz). Též zřetelná výpověď o přitažlivosti encyklopedií a vizuálního dojmu. Encyklopedie a bohatě ilustrovaná díla se dobře prodávají nejen proto, že jsou vhodnými příležitostnými dárky. Do seznamu se nedostal žádný z brilantních pokusů o výklad jevů či principů, na nichž je založen přístup moderní biologie, jako např. Triumf embrya L. Wolperta, Tajemství DNA J. Watsona či Jediná odrodila buňka J. Weinberga.

Pohled na rozvíjení popularizačních žánrů v několika posledních letech vyvolá

vá mírný optimismus. Věda a její poznatky se staly pravidelnou rubrikou našich největších deníků, zůstal zachován a snad se nejen v r. 2005 rozšířil objem stálých vědecko-populárních pořadů v rozhlasu a televizi, v tisícových nákladech vycházejí naše tradiční časopisy popularizující živou i neživou přírodu (Živa a Vesmír). V posledním případě spíše výjimečná evropská situace. Snad nejvýznamnější je okolnost, že existuje a rozšiřuje se skupina novinářů a mediálních redaktorů, kteří se na popularizační žánr specializovali, ztotožnili s ním své profesionální ambice a čerpají z něj i své satisfakce.

Snad by tedy na závěr stačilo poselství: jen tak dále. Jistě to platí, ale rozhodně by to nemělo zakrývat některé zjevné dlouhy žánru: Nedostatek domácí popularizační literatury, která by i na základě osobní autorské zkušenosti a vlastního vědeckého příspěvku informovala o současných horizontech biologických věd. Absence biografii osobností české vědy, které by kromě navýšení prestiže badatelské práce přinášely též příklady pozitivních vzorů a posilovaly, nebojme se toho obrozeneckého slova, národní sebevědomí, jež nám občas zjevně chází. To vše nikoli jako ojedinělé výkřiky, ale cíleně vedené a veřejností vnímané edice. Na počátku 21. stol. se vyplatí investovat do popularizace vědy. Je to drobná záloha na vzdělanost, která lidstvu v nadcházejícím století snad poskytne radost z poznání i záchranný člun přežití.